

POEZİYA DÜNYASININ DAHİSİ

Yeganə İSAZADƏ

Nizami irsi uzun zamandan bəri dünya elmi-ədəbi fikrinin diqqət mərkəzindədir. Ölkəmizdə dahi şairin əsərləri dəfələrlə nəşr olunmuş, ədəbi irsinin öyrənilməsi və tanidilməsi sahəsində xeyli iş görülmüş, çox sayda tədqiqatlar meydana gətirilmişdir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, poema, lirik şeirlər, ədəbiyyat, irs

Bəşər bədii fikrinin nadir hadisəsi olan Nizami yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Böyük sənətkarın bütün həyatı və zəngin ədəbi fəaliyyəti həmin dövrdə təkcə Azərbaycanın və Qafqazın ən iri şəhəri deyil, eyni zamanda Yaxın və Orta Şərqi mühüm mədəniyyət mərkəzi kimi tanınmış Gəncə ilə bağlıdır. Şair ömrü boyu burada yaşayıb yaratmış və dünya poeziyasına bir-birindən dəyərli söz sənəti inciləri bəxş etmişdir.

Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeirliyi görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur "Xəmsə"-si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur. Qüdrətli söz ustasının bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni parlaq səhifə açmış ölməz əsərləri bugün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsinə misilsiz xidmət göstərir. Korifey sənətkar öz ənənələri ilə seçilən ədəbi məktəbini yaratmışdır. Nizami Gəncəvinin dünyanın ən zəngin kitabxanalarını bəzəyən əsərləri Şərqdə incəsənətin, xüsusən də miniatur sənətinin inkişafına təkan vermişdir.

Nizami irsi uzun zamandan bəri dünya elmi-ədəbi fikrinin diqqət mərkəzindədir. Ölkəmizdə dahi şairin əsərləri dəfələrlə nəşr olunmuş, ədəbi irsinin öyrənilməsi və tanidilməsi sahəsində xeyli iş görülmüş, çox sayda tədqiqatlar meydana gətirilmiş, eləcə də dünya nizamişünaslığında ilk dəfə olaraq əsərlərinin elmi-tənqidi mətni hazırlanmışdır.

Nizami irsinin daim aktual olduğu nəzərə alınaraq, hazırkı mərhələdə respublikamızda gənc nəsə mənsüb nizamişünas kadrların yetişdirilməsi, şairin əsərlərinin filoloji tərcüməsinin təkmilləşdirilərək yenidən nəşrə hazırlanması və müxtəlif dillərə tərcümə edilməsi, habelə dünyanın mötəbər kitabxana və arxivlərində şairin yeni əlyazmalarının üzə çıxarılması Azərbaycan mədəniyyətinin öyrənilməsi işində bugün xüsusilə mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Nizami dövrü, ədəbi irsi və məktəbi problemləri müasir humanitar düşüncənin tələbləri kontekstində və azərbaycançılıq məfkurəsi işığında tədqiqini gözləyir. Nizaminin ölməz ədəbi irsi humanizm, insana məhəbbət, yüksək əxlaq, estetik zövq, tərbiyə və bilik mənbəyi, heç vaxt qiymətini, etik təsirini itirməyən

əlvan söz, dərin fəlsəfi fikir, hikmət xəzinəsi olmaqla bərabər, həm də canlı tariximizdir, keçmişimizin ən qaranlıq guşələrinə işıq salan sönməz məşəldir.

Müasir dünya sivilizasiyasında hər bir xalqın özünəməxsus bir yer tutması onun dahi şəxsiyyətlərinin adı ilə bağlıdır. Böyük mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin bizdən əsrlər ayırsa da, onun bədii-estetik ideyaları, dərin xəlqiliyi, vətənpərvərlik və beynəlmilətçiliyi, xalqımıza məhəbbətlə dolu poemaları indi də hər kəs üçün müasirdir, doğmadır.

Nizami dünya söz sənətinin karifeylərindən biridir. Tarixi mənbələrdən də aydın olur ki, Nizami irsi özündən sonra gələn Şərq şairləri üçün ədəbi məktəb olmuşdur. Nizami Azərbaycanın qədim paytaxtlarından olan Gəncə şəhərində anadan olmuş, bütün ömrü boyu orada yaşayıb yaratmışdır. Şairin əsl adı İlyasdır. Qədim dövrlərdə yaşamış Şərqi bir çox məşhur şəxsiyyətləri kimi, Nizaminin də doğulduğu və vəfat etdiyi tarixlər dəqiq məlum olmadığı üçün həmin tarixlər yalnız təxmini olaraq hesablanmışdır. Şair 1141-ci ildə anadan olmuşdur.

Nizami təhsilini Gəncə mədrəsələrində almış, daha sonra şəxsi mütaliə yolu ilə o dövrün elmlərini mükəmməl öyrənmiş, xüsusən də Yaxın Şərq xalqlarının şifahi və yazılı ədəbiyyatına yaxından bələd olmuşdur.

Türk dilindən başqa ərəb və fars dillərini də mükəmməl bilən şairin yunan dili ilə də tanış olduğu, həmçinin qədim yunan tarixini və fəlsəfəsini, astronomiya, tibb və həndəsə elmlərini yaxşı mənimsədiyi əsərlərindən aydın görünür. Həmişə Gəncədə yaşamış, saray şairi olmaqdan qətiyyətlə imtina etmiş, halal zəhməti ilə dolanmışdır. Təqribən 1169-1170-ci illərdə Dərbənd hökmdarı Seyfəddin Müzəffərin ona kəniz kimi hədiyyə göndərdiyi qıpçaq qızı Afaq ilə evlənmiş, 1174-cü ildə oğlu Məhəmməd anadan olmuşdur.

1947-ci ildə Nizami Gəncəvinin məqbərəsində aparılan qazıntı işləri zamanı onun sinə daşı tapılmışdır. Həmin daşdan şairin 1209-cu il mart ayının 12-də dünyasını dəyişdiyi müəyyən edilmişdir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamışdır. Əsərlərindən məlum olur ki, şair böyük divan yaratmış, qəzəl və qəsidələr müəllifi kimi şöhrətlənmişdir. Lakin Şərq təzkirəçilərinin 20 min beyt həcmində olduğunu qeyd etdikləri bu divandakı şeirlərin çox az hissəsi dövrümüzədək gəlib çatmışdır.

Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şeirlər yazmış, sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şeirlərində ifadə etmişdir. Onun lirikası yüksək sənətkarlığı, məhəbbətə dünyəvi münasibəti, insan taleyi haqqında humanist düşüncələri ilə seçilir.

Lakin Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatı tarixinə məsnəvi formasında yazdığı 5 poemadan ibarət "Xəmsə" ("Beşlik") müəllifi kimi daxil olmuşdur. 1177-ci ildə bitirdiyi "Məxzənül-əsrar" ("Sirlər xəzinəsi") adlı ilk poeması şairə böyük şöhrət qazandırmışdır. III Toğrulun sifarişi ilə qələmə aldığı "Xosrov və Şirin" poemasını 1180-ci ildə bitirmiş və Məhəmməd Cahan Pəhləvana göndərmişdir. Cahan Pəhləvanın ölümündən sonra taxta çıxan Qızıl Arslan Gəncə yaxınlığında öz çadırında şairlə görüşmüş, nəsihətlərini dinləmiş və ona Həmdünyan adlı bir kənd bağışlamışdır. 1188-ci ildə Şirvan hökmdarı I Axsitan şairə "Leyli və Məcnun" mövzusunda əsər yazmağı sifariş etmişdir. Nizami Gəncəvi bundan boyun qaçıрмаq istəsə də, oğlunun təkidi ilə təklifi qəbul etmiş və qısa müddətdə "Leyli və Məcnun" poemasını (Şərqdə ilk dəfə) yaratmışdır. 1196-cı ildə Ələddin Körpə Arslanın adına "Yeddi gözəl" əsərini, nəhayət, ömrünün sonlarına yaxın bütün ədəbi-estetik, ictimai-fəlsəfi görüşlərini yekunlaşdırdığı "İsgəndərnamə" (təqr. 1200-1203) poemasını qələmə almışdır.

Nizami Gəncəvi üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanlıq idi. İrqi, milli və dini ayrı seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən şairin qəhrəmanları içərisində türk, fars, ərəb, çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və s. xalqların nümayəndələrinə rast gəlinir. Humanist və tolerant şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliliyyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır. Onun qəhrəmanları ədalət, xalq xoşbəxtliyi, yüksək məqsədlər uğrunda mübarizə aparırlar. İnsan şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram şairin yaradıcılığının aparıcı mövzularındandır.

Nizami Gəncəvi həm də vətənpərvər şair idi. O, təsvir etdiyi bütün hadisələri Azərbaycanla əlaqələndirməyə, vətənin keçmiş günlərini tərənnüm etməyə çalışmışdır. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında vətən məhəbbəti doğma xalq yolunda qəhrəmanlıq ideyası ilə birləşir.

Nizami Gəncəvi Şərq ədəbiyyatında ilk dəfə məhəbbəti fəlsəfi mənada şərh edərək nəcib məhəbbət konsepsiyasını yaratmışdır. "Xosrov və Şirin" poemasının qəhrəmanının tarixi şəxsiyyət olmasına baxmayaraq, şair, əsasən məhəbbətin qüdrətini tərənnüm etmişdir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığının zirvəsi "İsgəndərnamə" poeması hesab edilir. Şair əvvəlki əsərlərində qoyduğu mühüm ictimai-siyasi və fəlsəfi fikirlərinə bu əsərində yekun vurmuşdur.

Şərq ədəbiyyatı tarixində Nizami Gəncəvi ilk dəfə olaraq qadını yüksək insani keyfiyyətlərə malik ülvə varlıq kimi təsvir etmişdir. "İsgəndərnamə" əsərində o, Nüşabə kimi hünerli qadın hökmdarın mərdliyini, ağıllı, gözütöx, uzaqgörən olmasını, onun ölkəni müdafiə etmək bacarığını yeri gəldikcə xatırlamış və müasirlərini bu şərəfli tarixdən öyüd almağa çağırmışdır.

Nizami əsərlərini dövrün tələbinə uyğun olaraq fars dilində yazmışdır. O, türk dilində yazmamasını "Leyli və Məcnun" əsərində özünə qüsurlutmuş, sonra "Yeddi gözəl" də buməsələyə bir daha toxunmuşdur.

***Dilcə şeirimizdə olsa da kəsir,
Mənaya böyükdür ondakı təsir.***

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı humanizmi və yüksək sənətkarlığı ilə Zaqafqaziya, Yaxın Şərq xalqları (fars, tacik, hind, əfqan, kürd, türkmən, özbək, qazax, qırğız və s.) ədəbiyyatlarının inkişafına güclü təsir göstərmiş, əsərləri dünya mədəniyyəti xəzinəsinə daxil olmuşdur.

Şairin əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuş, Şərq incəsənətinin, xüsusilə miniatur sənətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Əsərlərinin nadir əlyazma nüsxələri bir sıra şəhərlərin (Moskva, Sankt-Peterburq, Bakı, Daşkənd, Təbriz, Tehran, Qahirə, İstanbul, London, Paris və s.) məşhur kitabxana, muzey və əlyazmaları fondlarında qiymətli incilər kimi qorunub saxlanılır.

"Xəmsə"nin Britaniya muzeyində saxlanılan 1539-1543-cü illərə aid əlyazmasında Sultan Məhəmmədin, Mirzəlinin, MirSeyid Əlinin çəkdiqləri miniaturlər həmin sənətin ən ulu zirvəsidir. Azərbaycanın məşhur rəssamlarından M.Abdullayev, K.Kazımdadə, L.Kərimov və başqa rəssamlar Nizami Gəncəvinin əsərlərinə illüstrasiyalar, xalçalar, mozaika kimi sənət nümunələri yaratmışlar.

Dahi Azərbaycan şairinin misilsiz xidmətləri xalqımız, dövlətimiz tərəfindən layiqincə dəyərləndirilmiş, Nizami adı həmişə yüksəklərə qaldırılmışdır.

Nizami Gəncəvinin mövzularında əsər yazmaq, onun "Xəmsə"sinə cavab vermək əsrlər boyu Şərq poeziyasında ənənəvi şairlik imtahanı olmuşdur. Onun yaradıcılığı Yaxın və Orta Şərq xalqları (fars, tacik, türk, özbək, hind, əfqan, türk-mən və s.) ədəbiyyatlarının inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Nizaminin poemalarına onlarca nəzirlər, o cümlədən "Sirlər xəzinəsi"nə, "Xosrov və Şirin"ə, Leyli və Məcnun"a ayrı-ayrılıqda 40-dan çox nəzire yazılmışdır.

Onun yaradıcılığı Qərbi Avropa ədəbiyyatına da təsir göstərmişdir. Avropa alimlərinin təsdiq etdikləri kimi, C.Bokaççonun "Ameto" əsəri Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poemasının təsiri ilə yazılmışdır.

Gəncədə, dəfn olunduğu yerdə məqbərəsi tikilmiş, "Xəmsə bulağı" memarlıq-heykəltəraşlıq kompleksi yaradılmış, xatirə ev-muzeyi, Nizami Poeziya Teatrı, Nizaminin və Puşkinin əsərlərindən ibarət xüsusi kitabxana açılmışdır.

Nizaminin məqbərəsi ölkə başçısı İlham Əliyevin göstərişi ilə ən müasir Şərq memarlığı üslubunda bərpa edilmişdir.

2012-ci il aprel ayının 20-də İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərində "Villa Borghese" parkında Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi və Azərbaycanın İtaliyadakı səfirliyinin əməkdaşlarının iştirakı ilə Nizami Gəncəvinin abidəsinin açılışı olmuşdur. Abidənin açılışında Neapol Şərqşünaslıq Universitetinin professoru Mineli Bernardini çıxış edərək Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş və Azərbaycanın Gəncə

şəhərində dünyaya göz açan şairin əsərlərini bütün dövrlər üçün əvəzsiz xəzinə adlandırmışdır. Dahi Nizaminin yaradıcılığının digər xalqlar üçün də böyük

əhəmiyyət daşıdığını bildirən professor, Nizami əsərlərinin italyan dilinə tərcümə edildiyini və sevildiyini, bütün yaradıcılığının bəşəri əhəmiyyət daşıdığını diqqətə çatdırmışdır.

ƏDƏBİYYAT

Fitnə [Mətn] /N.Gəncəvi; uşaqlar üçün işləyən Mir Cəlal; red. M.Çəmənli; rəssam O.Sadiqzadə.- Bakı: Təhsil, 2009.- 12 s.- (Məktəb Kitabxanası).

Xosrov və Şirin [Mətn] /N.Gəncəvi; fars. tərc. və ön söz. müəll. X.Yusifli; red. A.Yusifli.- Bakı: Adiloğlu, 2011.- 386 s.

İsgəndərname [Mətn]: nəslrlə /N.Gəncəvi; nəsrə çevirən, tərtib edən, çapa hazırlayan A.S.Kazimov; elmi red. B.Ə.Xəlilov.- Bakı, 2007.- 153 s.

Leyli və Məcnun [Mətn] /N.Gəncəvi; tərc. ed. S.Vurğun; izahl. müəll. M.Əlizadə; ön söz müəll. və elmi red. X.Yusifli.- Bakı: Adiloğlu, 2011.- 279 s.

Lirika [Mətn]: Sirlər xəzinəsi; Yeddi gözəl /N.Gəncəvi; tərt. ed.: F.Ulutürk, Y.Məmmədəliyev, R.Rza; red. və ön söz. müəll. Ə.Əsgərli; [tərc. ed. X.R.Ulutürk; çapa məsul C.Quliyev].- Bakı: İdeal-Print, 2011.- 797 s.

Məxzənül-əsrar [Mətn] /N.Gəncəvi; tərc. ed. M.Zəkiyev; red. Ə.Əhmədov; nəşir H.K.Novruz; müərcim M.Zəkiyev.- [Bakı], 2008.- 327 s.

Sirlər xəzinəsi [Mətn] /Nizami Gəncəvi; elmi red. Ə.Səfərli; farscadan tərc. və ön sözün müəll. X.Yusifli; AMEA, Gəncə Regional Elmi Mərkəzi.- Gəncə: Elm, 2008.- 253 s.

Yeddi gözəl [Mətn] /N.Gəncəvi; farscadan tərc. ed. M.Rahim; ön söz. müəll. X.Yusifli.- Bakı, 2004.- 336 s.

Paşayev, A. Nizami Gəncəvinin poetik adlar aləmi [Mətn]: poetik antroponimika /Aydın Paşayev; red. M.Adilov.- Bakı: Müərcim, 2010.- 207 [1] s.

1. **Rəsulzadə, M.Ə.** Azərbaycan şairi Nizami [Mətn] /Məmməd Əmin Rəsulzadə; çapın bilim düzənləyicisi Y.Türkel; düzəldicilər B.Osmanlı, Z.Məhəmmədoğlu.- Bakı: Təknur, 2011.- 519 s.

Наследие Низами давно находится в центре внимания мировой научной и литературной мысли. Произведения великого поэта неоднократно издавались в нашей стране. Прделана большая работа в области изучения и популяризации литературного наследия, изданы многочисленные исследования.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, поэма, лирические стихи, литература, наследие

Nizami legacy has long been at the center of attention of world scientific and literary thought. The works of the great poet have been published several times in our country. A lot of work has been done in the field of studying and popularizing the literary heritage, numerous studies have been published.

Key words: Nizami Ganjavi, poem, literature, lyric poetry, heritage

Elmi rəhbər: BXA-nın dosenti, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru **Fərhunə Atakişiyeva**